

MITÄ TARKOITTA SE, ETTÄ?

SE-PRONOMINISTA SUBJEKTINA JA OBJEKTINA TOIMIVAN ETTÄ- LAUSEEN YHTEYDESSÄ

Se, että suomen kielen *että*-lauseen edellä usein esiintyy *se*-pronomini, lienee kienlenuhujille tuttu asia. Yhtä tuttua ei varmaankaan ole se, koska ja miksi *se*-sanaa käytetään *että*-lauseen yhteydessä. Fennistinen kirjallisuuskään ei ole tähän kysymykseen juuri pyrkinyt vastaamaan. Kysymys on kuitenkin aiheellinen: *se*-sanan käyttö *että*-lauseen yhteydessä on niin yleistä, että on täysin perusteltua puhua *se*-sanan ja *että*-lauseen muodostamasta *se, että* -rakenteesta. Tällä rakenteella on paljon yhteisiä ominaisuuksia paljaan, ilman *se*-sanaa esiintyvän *että*-lauseen kanssa, mutta keskenään täysin vaihdettavia ne eivät missään nimessä ole.¹

Se-sanan käyttöä *että*-lauseen yhteydessä on kirjallisuudessa käsitelty lähinnä Siro (1964: 116–123, 1968). Hänen tarkastelunsa on melko puhtaasti rakenteellista: *se*-sanan käytön olennaisimpana syynä hän pitää sijanmerkintää. Tällainen ajattelutapa on luonteva, kun otetaan huomioon, että se juontaa juurensa Siron suomen kielen paikallissijoja käsittelevästä tutkimuksesta (1956: 113). Paikallissija-adverbiaalina toimivan *että*-lauseen

¹ Tämä artikkeli pohjautuu paljolti pro gradu -tutkielmaani (Leino 1997). Kiitän ohjaajiani prof. Auli Hakulista ja prof. Jan-Ola Östmania saamistani arvokkaista neuvoista. Lisäksi kiitän prof. Östmania, prof. Pentti Leinoa ja tutkijaprof. Maria Vilkunaa sekä Virittäjän kahta nimetöntä arvioijaa ja päätoimittaja Lea Laitista tätä artikkelia koskevista arvokkaista kommentteista ja parannusehdotuksista.

yhteydessä *se*-sanana käyttö selittyykin parhaiten juuri sijaanmerkinnän kautta.

Siron (1968: 203–204) mukaan *se*-sana on pakollinen *että*-lauseen yhteydessä silloin, kun *että*-lause toimii paikallissijaisena lauseenjäsenenä, siis seuraavankaltaisissa yhteyksissä:

- 1a. Tuntuu **siltä, että** huumori on se alue, joka on kärsinyt kuvan hyökkäyksestä eniten. (SK)
- 1b. Olen edelleen ylpeä **siitä, että** osaan lukea, mutta mitä sillä taidolla loppujen lopuksi tekee. (SK)

Tällaisissa tapauksissa *se*-sana on Siron mukaan substantivoija, johon voidaan liittää sijapäätte. Sen käytön motivaatio on siis rakenteellinen: *että*-lauseeseen tai *että*-konjunktion sijapäätettä ei voida liittää, joten *se*-sana tarvitaan sijapäätteen kantajaksi. Kuten olen pro gradu -työssäni (Leino 1997: 19, 65–67) todennut, *se*-sana ei ole aivan yksiselitteisesti pakollinen tällaisissakaan tapauksissa. On olemassa muutamia predikaatteja, joiden valenssinmukaisena paikallissija-adverbiaalina toimivan *että*-lauseen yhteydessä *se*-sana ei aina ole välttämätön. Tällaisia ovat muun muassa *tuntua* (joltakin), *näyttää* (joltakin) ja (*olla*) *varma* (jostakin):

- 2a. Vaikka itsekin olen materiaalin kahlitsema, minusta **näytti että** kyseinen mahdollinen tuleva kotini oli vielä enemmän sellainen. (SK)
- 2b. Mutta voitko olla **varma, että** apu on mennyt oikeisiin kohteisiin, näinhädän uhreille? (SK)

Tällainen *että*-lauseen käyttö paikallissijaisena lauseenjäsenenä rajoittuu kuitenkin koko lailla harvoihin predikaatteihin, ja sitä on syytä pitää leksikaalistuneena tai idiomaattistuneena käyttönä, poikkeuksena, joka vahvistaa säännön. Siron näkemys, jonka mukaan *se*-sana on paikallissijaisena lauseenjäsenenä toimivan *että*-lauseen yhteydessä sijapäätettä kantava apusana, vaikuttaa ilman muuta hyväksyttävältä. Subjektina ja objektina toimivien *että*-lauseiden yhteydessä tilanne on kuitenkin hiukan toinen.

Siron mukaan (1968: 204) subjektina tai objektina toimivan *että*-lauseen yhteydessä *se*-sanaa ei yleensä esiinny, mikäli sen ilmipanemiseen ei ole erityistä syytä. Siitä, mitä nämä »erityiset syyt» voisivat olla, Siro ei esitä arviota. Pakollisena hän nähtävästi pitää *se*-sanaa muun muassa silloin, kun samassa matriisilauseessa on sekä *että*-lausesubjekti *että* -objekti:

Kuitenkin näyttää olevan myös positioita, joissa *että*-lause voi esiintyä nominaalijäsenenä vain silloin, kun substantivoija on ilmipantuna, esim. — *siunaisi sitä, että ajatukset eivät näy lävitse* (Paavo Haavikko). Joskus saattaa tällaisiin edellytyksin *että*-lause olla samalla kertaa sekä subjektina että objektina, kuten seuraavassa (Martti Haavion) lauseessa: *Se, että hänenlaisensa vielä äsken oli olemassa, se, että hän taisi nuo lempeät, monotoniset laulunsa, aiheuttaa sen, että muudan sanoma ehätti meille asti.* (Siro 1968: 204.)

Tässäkään tapauksessa *se*-sana ei kuitenkaan ole pakollinen ainakaan molempien *että*-lauseiden yhteydessä:

3. Se, **että** Koivisto on joutunut käyttämään Kekkonen menetelmiä osoittaa, **että** presidentiltä vaaditaan vahvoja otteita. (SK)

On hyvin harvinaista, että saman predikaatin subjektina ja objektina olisi paljas *että*-lause ilman *se*-sanaa. Tällaisiakin tapauksia kuitenkin on:

4. **Että** terrorismia tällä hetkellä edustaa yksi teatteriohjaaja, **että** savolaista pikkukaupunkia nimitetään Sowetoksi, osoittaa vain **ettei** mitään hätää ole. (SK)

Siro (1968: 204) esittää myös, että »konneksio, jossa *että*-lause esiintyy subjektina tai objektina ilman *se*-elementtiä, voidaan ajatella laajennettavaksi tämän elementin verran: *Selvää on (se), että, Omituista oli (se), että; Tiedän hyvin (sen), että, Kerttu tunsu (sen), että, Erkki ajatteli (sitä), että.*»

Tämä näkemys osoittautuu kuitenkin ongelmalliseksi. Subjektin osalta se on vielä jotenkin puolustettavissa, joskaan *se*-sanan lisääminen — ainakaan suoraan *että*-lauseen eteen — vaikkapa seuraaviin lauseisiin ei tunnu luontevalta:

- 5a. Mutta selvää on [?se], että jos mustien jengi olisi tappanut valkoisen, niin oikeuskäsittelykin olisi ollut erilainen. (SK)
 5b. Vaikka kävisikin ilmi [?se], että Hartin versio osoittautuu oikeammaksi, saa Hart kärsiä kauan tapauksesta. (SK)

Esimerkkiin 5a *se*-sana voidaan tosin lisätä topikaalistettuun asemaan ainakin sanajärjestyksestä muuttamalla; esimerkin 5b kohdalla tämäkään ei tunnu luontevalta:

- 5a'. Mutta **se** on selvää, **että** jos mustien jengi olisi tappanut valkoisen, niin oikeuskäsittelykin olisi ollut erilainen.
 5b'. Vaikka **?se** kävisikin ilmi, **että** Hartin versio osoittautuu oikeammaksi, saa Hart kärsiä kauan tapauksesta.

Objektin kohdalla tilanne on usein tätäkin ongelmallisempi. Ilmaukset, joiden *että*-lauseobjektin yhteyteen ei voida lisätä *se*-sanaa, eivät ole lainkaan harvinaisia:

- 6a. Katson [*sen/*sitä], että niin kauan kun puhemies on puhemies, hänen on oltava, kuinka sen nyt sanoisi, suurempien linjojen käsittelijä. (SK)
 6b. Rauramo vakuuttaa [*sen/?sitä], että HS:lle riittää johtoasema pääkaupunkiseudulla. (SK)
 6c. Luulen [*sen/*sitä], että työmarkkinaneuvotteluissa lähivuosina valtion ja kuntien puoli on koväänisimpänä esillä. (SK)

Näihin virkkeisiin *niin*-sana sopii *se*-sanaa olennaisesti paremmin, vaikkei sekään kaikkiin aivan kivuttomasti; painottavissa tai kontrastiiivisissa konteksteissa *niin* on kuitenkin näissä ilmauksissa mahdollinen (esim. *niinkin, myös niin, jopa niin että*), *se* ei. Ilmeisesti paljaalla *että*-lauseella ja *se, että* -rakenteella onkin omat käyttöalueensa. Nämä käyttöalueet ovat osittain päällekkäiset, mutta kumpikaan ei sellaisenaan sisälly toiseen.

Puheena olevan aiheen kannalta Siron havainnoista olennaisin on se, ettei *se*-sanaa yleensä käytetä subjektina tai objektina toimivan *että*-lauseen yhteydessä, ellei sen ilmi-panemiseen ole erityistä syytä. Koska Siro ei ota kantaa siihen, mitä nämä »erityiset syyt» ovat, jää siis epäselväksi, milloin subjektina tai objektina toimivan *että*-lauseen yhteydessä käytetään *se*-sanaa. Tähän kysymykseen pyrin tässä artikkelissa vastaamaan.

Rajaan tarkasteluni koskemaan nimenomaan kirjoitettua asiasuomea. Näin muun muassa siitä syystä, että havaintojeni mukaan puhekielessä variaatio *se*-sanan käytössä on huo-

mattavasti suurempaa kuin kirjakielessä: jotkut kielenpuhujat tuntuvat noudattelevan *se*-sanana käytössä kirjakielen mukaisia perusteita, toiset taas mitä ilmeisimmin aivan muita. Yhtenäisestä puhekielen käytännöstä tuskin voidaan edes puhua, saati puhe- ja kirjakielen yhteisestä. Puhekielen *että*-lausesubjektin osalta kysymystä on tarkastellut Liimatainen (1996). Hänen aineistossaan *se*-sanana käyttö näyttää poikkeavan hyvin selvästi kirjakielen käytännöstä: *se*-sanana käyttö on *että*-lausesubjektin yhteydessä kirjakieltä monin verroin yleisempää. Samansuuntaisen havainnon, vieläpä selvemmin, on tehnyt Kuiri (1986: 38). Hänen (itämurteisessa) aineistossaan paljaat *että*- ja *jotta*-lauseet »ovat lähinnä objekteja ja adverbiaaleja, ja esimerkiksi subjektina niitä on tuskin ollenkaan».

ONKO SE RAKENTEELLINEN VAI SEMANTTINEN?

Siron lisäksi *että*-lauseeseen liittyvää *se*-sanaa ovat käsitelleet tai sivunneet eräät muutkin; ks. Liimatainen (1996, erityisesti 48–54) sekä hänen mainitsemansa Setälä (1883), Karhu (1994) ja Kuiri (1986, 1995). Selitystä *se*-sanana käytölle on lähes poikkeuksetta haettu rakenteellisista seikoista; poikkeuksena tästä ovat lähinnä lohkeamatyyppisten rakenteiden käsittelyt, joissa on nähty semanttistakin motivaatiota (kyseessä ovat siis sellaiset ilmaukset kuin *se on ainakin ihan varmaa, että ja sitä minä en tullut ajatelleeksi, että*). Näitä lienee laajimmin käsitellyt Karhu (1994, erityisesti s. 426–427).

Rakenteellisin perustein ei ole kyetty lisäämään paljonkaan Siron näkemykseen: paikallissijaisen lauseenjäsenen asemassa olevan *että*-lauseen yhteydessä käytetään sijaa kantavaa *se*-sanaa; muulloin *se*-sanaa käytetään, jos sitä on syytä käyttää. Muut kuin paikallissijaiset tapaukset tuntuvat sitkeästi vastustavan toimivaa rakenteellista selitystä. Varsin kuvaava on Liimataisen työn tiivistelmän loppu:

Lauserakenteen referentiaalinen subjektipronomini on yksinäistä *että*-sanaa tarkempi merkki siitä, millainen on *että*-lauseen asema lauserakenteessa. Pronomini on lauseiden suhdetta selventävä elementti, mutta rakenteellista tehtävää sillä ei toistaiseksi ole.

On hyvin ymmärrettävää, että *se*-sanana käytölle on etsitty rakenteellista motivaatiota silloinkin, kun *että*-lause tai *se, että* -rakenteet toimii subjektina tai objektina. Siron rakenteellinen selitys toimii paikallissijaisten tapausten kohdalla erinomaisesti, ja subjekti- ja objektitapauksissakin on niitä, joissa *se*-sanalla mitä ilmeisimmin on rakenteellinen tehtävä. Esimerkiksi seuraavissa tapauksissa se on helppo nähdä rakenteellisten seikkojen motivoimana:

- 7a. **Se ettei** tätä ollut aikaisemmin havaittu johtuu siitä että koehenkilöt olivat keksineet omat keinonsa kiertää kiinnijoutuminen. (SK)
- 7b. **Sen** Nikkilä avoimesti myönsi, **että** kun hän vuonna 1976 spiikkasi silloin 70 vuotta täyttäneen Leonid Brezhnevin uraa käsittelevän filmin, siinä kiistämättä oli henkilökultin makua tämän päivän näkökulmasta. (SK)
- 7c. Kauppoja tehdään esimerkiksi **sen takia, että** yhdellä hyvällä pelaajalla on mahdollista saada pari kolme kehityskelpoista aloittelijaa, jotka ostetaan turvaamaan tulevaisuutta. (SK)

- 7d. Varsinaiseen vallankumoukseen tarvitaan vain muutaman vuoden **kehitys ja se, että** ihmiset oppivat käsittämään taiteen uudella tavalla, sanovat alan suomalaiset pioneerit ykskantaan ja vakuuttavasti. (SK)
- 7e. »Onneksi ystävät eivät näe», ajattelee osastopäällikkö. Eikä hän tiedä **sitäkään, että** ne eivät näe, koska ne olivat silloisia ystäviä. (SK)

Esimerkissä 7a *että*-lausesubjekti on sijoitettu virkkeenalkuiseen asemaan. Tässä asemassa paljas *että*-lause ei kaikkien kielenpuhujien mielestä voi ilman *se*-sanaa esiintyä (palaan tähän kysymykseen tuonnempana). Lisäksi virkkeessä on toinenkin *että*-lause, jonka yhteydessä on elatiivisijaa kantava *se*-sana. Kummallekin *se*-sanalle on siis rakenteellinen motivaatio: jälkimmäisessä Siron selityksen mukainen sijanmerkintä, edellisessä sijanmerkinnän lisäksi *että*-lauseen virkkeenalkuinen asema.

Esimerkissä 7b on kysymys siitä, että objektina toimivan *että*-lauseen ilmaisema ajatus on topikaalistettu. Näin raskaan konstituentin sijoittaminen topiikiksi on kuitenkin ongelmallista, ennen muuta viskurilain vastaista — eikä virkkeenalkuisuuden estävän rajoituksen vuoksi paljaan *että*-lauseen osalta mahdollistakaan — joten topikaalistus on hoidettu lohkorakenteella: *että*-lause on tunnusmerkittömällä paikallaan predikaatin jäljessä, ja topikaalisessa asemassa on siihen kataforisesti viittaava *se*-pronomini.

Esimerkissä 7c *että*-lause on adpositiolausekkeen jäsenenä. Tässä tapauksessa *se*-sanana tehtävänä on sijanmerkintä samaan tapaan kuin paikallissijatapauksissa. Adpositiolausekkeissa *se*-sana onkin paikallissijatapausten tapaan pakollinen ilmausta *ilman että* lukuun ottamatta.²

Esimerkissä 7d *että*-lause on rinnastettu substantiivilausekkeen *muutaman vuoden kehitys* kanssa. Tällaisissakin tapauksissa *se*-sana on nähtävästi pakollinen; paljas *että*-lause ei nähtävästi ole riittävän »nominimainen» voidakseen tulla rinnastetuksi substantiivilausekkeen kanssa. Näin ollen *se*-sana tarvitaan nominaalistajaksi.

Esimerkissä 7e *se*-sanana motivaationa on liitepartikkeli *-kään*. Paljaaseen *että*-lauseeseen liitepartikkeliä ei voida liittää. Kysymyksessä on siis samanlainen tapaus kuin jo esillä ollut paikallissijapäätteen lisääminen: *se*-sana toimii apusanana, johon *-kään* liitetään.

Näissä erikoistapauksissa *se*-sanalle on siis osoitettavissa selvä rakenteellinen motivaatio. Juuri tämän pidemmälle *se*-sanana käytön selittämisessä ei rakenteen tarkastelulla kuitenkaan päästä. Puheena olevissa subjekti- ja objektitapauksissa *se*-sana harvemmin selittyy rakenteellisin perustein. Niinpä motivaatiota onkin syytä etsiä myös semanttisista tekijöistä. Aluksi on syytä tarkastella lyhyesti sitä, millaisissa ympäristöissä *että*-lause toimii — *se*-sanana kanssa tai ilman — subjektina ja objektina.

ETTÄ-LAUSE SUBJEKTINA JA OBJEKTINA

Tyypillisimmillään *että*-lause toimii objektina, ja nimenomaan sanomis-, ajattelu-, tunne- tai havaitsemisverbin objektina. Erityisen keskeisessä asemassa on *sanoa*; tarkastelemani aineiston perusteella näyttää siltä, että kaikista kirjakielen *että*-lauseista varovaisesti arvioiden viisi–kymmenen prosenttia on juuri *sanoa*-verbin objektina:

² *Ilman että* -ilmauksen poikkeuksellisuus selittyy sillä, että kyseessä on mitä ilmeisin käännöslaina ruotsin *utan att* -ilmauksesta.

- 8a. Piispa Tutu sanoo, ettei ole varmasti todistettu, että juuri ANC olisi räjäytysten tekijä. (SK)
- 8b. On sanottu, että kukaan ei voi voittaa tätä sotaa. (SK)
- 8c. Kai puolueetkin ovat ajatelleet, että ihmiset haluaisivat tietoisesti äänestää toisaalta henkilöä, toisaalta puoluetta. (SK)
- 8d. Ilmailuväki pelkää, että valtio tappaa pikkukoneilla lentämisen. (SK)

Kaikkiaan kirjakielen *että*-lauseista noin joka toinen tai joka kolmas on objektin asemassa.³ Objektina toimivista *että*-lauseista noin joka kymmenennen yhteydessä esiintyy *se*-sana. Subjektina *että*-lause on selvästi harvemmin; *että*-lauseista on subjekteja vain noin 15 %.⁴ Subjektina toimivien *että*-lauseiden yhteydessä *se*-sana on selvästi yleisempi kuin objektina toimivien: useammin kuin joka kolmannen kanssa esiintyy *se*-sana. Esimerkissä 9a on paljas *että*-lauseobjekti, 9b:ssä *se, että* -objekti, 9c:ssä paljas *että*-lausesubjekti ja 9d:ssä *se, että* -subjekti:

- 9a. Ja muistakin, **että** kädessäsi on nuija eikä mikään villasukka. (SK)
- 9b. Rakennemuutos ilmeisesti tarkoittaa myös **sitä, että** lupauksia ei tarvitse pitää. (SK)
- 9c. Mieleen on jäänyt, **että** vanhoista kumisaappaista saa veneeseen lepuuttajat, kun niihin valaa betonia. (SK)
- 9d. Ja vakuuttavimmin tekniikan puolesta puhuu **se, että** siinä ihminen toteuttaa itseään. (SK)

Edellä, samoin kuin taulukossa 1, esittämäni luvut perustuvat aineistoon, joka koostuu 2 000 *että*-lauseesta.⁵ Näistä 594 muodostuu SK-korpuksesta poimitusta pro gradu -työni aineistosta. Loppuosan muodostavat HKV-korpuksen 790 *että*-tapausta ja SKH-korpuksen ensimmäiset 616 tapausta. Havainnollistan subjekti- ja objektitapausten keskinäistä jakaumaa taulukolla 1.

	<i>että</i>	<i>se, että</i>	<i>se</i> -osuus ⁶
objekti	675 34 %	75 4 %	10 %
subjekti	188 9 %	113 6 %	38 %
subj.-osuus ⁷	22 %	60 %	(n = 2 000)

Taulukko 1. *Että*- ja *se, että* -subjektien ja -objektien osuus *että*-lauseista.

³Tämä tosin riippuu jonkin verran laskutavasta; esimerkiksi ilmauksessa *Kalle esitti ajatuksen, että yhdistyksen toiminta lakkautettaisiin kokonaan* *että*-lause on attribuutin eikä objektin asemassa, mutta se on kuitenkin keskeinen osa objektina toimivaa ilmausta. Vastaavasti tässä artikkelissa tarkasteltavissa *se, että*-tyyppisissä ilmauksissa *että*-lause voidaan tulkita *se*-sanana attribuutiksi silloinkin, kun *se, että*-rakenne kokonaisuutena toimii objektina. Paljas, *se*-sanaan tai muuhunkaan sanaan liittymätön *että*-lause on kuitenkin objektina niin paljon tällaisia ilmauksia yleisempi, ettei näiden ilmaustyyppien tulkinta vaikuta esittämäni arvioon kovin dramaattisesti.

⁴Tämä luku riippuu laskutavasta samaan tapaan kuin objektista esittämäni; ks. alaviitettä 3.

⁵Tarkkaan ottaen on kysymys *että*-sanana esiintymistä eikä *että*-lauseista; aineistossa ovat mukana myös kopulatiiviset *sekä-että*-tapaukset.

⁶*Se, että* -rakennetapausten osuus subjekti- ja objektitapauksista.

⁷Subjektitapausten osuus *että*- ja *se, että* -subjekti- ja objektitapauksista.

Taulukossa 1 esitetyt prosenttiosuudet ovat sikäli vain suuntaa-antavia, että jakauma vaihtelee eri tekstien välillä jonkin verran. Yleissääntönä voidaan kuitenkin sanoa, että paljas *että*-lause toimii tyypillisimmin objektina ja subjektinakin *se, että* -rakennetta selvästi yleisemmin. *Se, että* -rakenne puolestaan toimii hiukan useammin subjektina kuin objektina; tältä osin eri aineistot tosin vaihtelevat jonkin verran. SK-aineistossa *se, että* -rakenne toimii yhtä usein subjektina kuin objektinakin, mutta SKH-aineistossa subjektina yli kaksi kertaa niin usein kuin objektina.

Taulukosta voidaan laskea, että *että*-lauseen esiintymistä hiukan yli puolet on subjekteja tai objekteja *se*-sanana kanssa tai ilman. Tästä osasta aineistoa (1 051 lausetta) lasketut prosenttiluvut ovat kenties havainnollisempia kuin taulukossa 1 esitetyt:

	<i>että</i>	<i>se, että</i>	yhteensä
objekti	675 64 %	75 7 %	71 %
subjekti	188 18 %	113 11 %	29 %
yhteensä	82 %	18 %	(n = 1 051)

Taulukko 2. *Että*- ja *se, että* -subjektien ja -objektien osuus subjekti- ja objektitapauksista.

OBJEKTITAPAUSTEN ESIINTYMISSYMPÄRISTÖISTÄ

Paljaan *että*-lauseobjektin ja *se, että* -objektin tyypilliset esiintymisympäristöt eivät eroa toisistaan erityisen selvästi. Kummankin kohdalla kysymykseen tulevat hallitsevan lauseen predikaattiverbit ovat enimmäkseen samoja; perin harvinaista on, että hallitseva verbi edellyttäisi *se*-sanana käyttöä tai tekisi sen mahdottomaksi. Joitakin *se*-sanana vaatuvia verbejä näyttäisi olevan olemassa; esimerkkeinä tällaisista mainittakoon *paheksua, mahdollistaa* ja *aiheuttaa*:

- 10a. Jotkut **paheksuvat sitä, että** mustalaiset ajavat autoa ilman ajokorttia. (SK)
- 10b. Tämä **mahdollistaa sen, että** myös metsässä puutavara voi kuivua sadeveden valuessa halkaisupintoja pitkin pois pinon päältä. (WSOY-11)
- 10c. Lehdistö ja esivaalit **aiheuttavat sen, että** monet luopuvat mahdollisista haaveistaan mieluummin kuin ryhtyvät tällaiseen sirkukseen. (SK)

Näissäkään *se*-sana ei kenties ole aivan välttämätön, mutta sen pois jättäminen ei tunnu luonteelta. Lisäksi on joitakin verbejä, joiden objektiksi sopivat sekä *että*-lause että *se, että* -rakenne, mutta verbin merkitys riippuu siitä, kumpi valitaan. Tällainen verbi on esimerkiksi *selittää*:

- 11a. Ja yhtäkkiä hän alkoi **selittää, että** voisihan yösijan järjestää toisinkin. (WSOY-4)
- 11b. Poikkeuksellisen kova talvikaan ei **selitä sitä, että** uusi tie on kuin pyykilauta. (SK)

Lauseessa 11a *selittää* on sanomisverbi: *että*-lause ilmaisee verbin kuvaaman sanonnan sisällön. Lauseessa 11b *selittää* puolestaan on jotakin muuta; jo subjektin tarkoitteen

▷

abstraktisuus tekee mahdolliseksi tulkita predikaatti puhumista ilmaisevaksi. Ylipäätään sanomisverbitulkinta ei juuri tule kysymykseen muun kuin henkilötarkoitteisen subjektin kanssa. Kysymys ei kuitenkaan ole vain subjektin semantiikan synnyttämästä erosta verbin merkityksessä, sillä *että*-lause ja *se, että* -rakenne vaihtelevat monien muidenkin verbien objekteina vastaavalla tavoin: *että*-lauseobjektin kanssa verbi saa puhetta ilmaisevan tulkinnan, *se, että* -objektin kanssa jonkin muun. Usein nämä muut merkitykset liittyvät havaitsemiseen, päättelyyn, evidenssin ilmaisemiseen tms. Esimerkeissä 11a–b on kysymys siitä, että *se, että* -objekti ilmaisee asian, ilmiön tms., jolle etsitään selitystä, *että*-lauseobjekti taas jonkin asian verbaalisesti ilmaistun selityksen.

- 12a. Katarina Eskola **toteaa, että** tätä kysymystä on toistaiseksi tutkittu kovin vähän. (SK)
- 12b. Tärkeää lienee **todeta se, että** samalla kun mahdollisuudet tähän aukeavat, syntyy myös yhtäältä — julkisen vallan toimesta — kansakunnan yhteyttä olennaisesti rakentava kansakoululaitos, ja toisaalta — yksityisen, kaupallis-poliittisen pyrkimyksen tuloksena — moderni lehdistö. (WSOY-2)

Tämä jako ei ole absoluuttinen, vaan lopullinen tulkinta jää usein viime kädessä kontekstin varaan. Vaikka *se*-sana jätettäisiin pois esimerkistä 12b, *että*-lauseetta ei ainakaan välttämättä tulkittaisi puhetta ilmaisevaksi. Tendenssi on kuitenkin selvä. Tällä tavoin käytäytyviä verbejä ovat ainakin esimerkkien 12a–b *selittää* ja *todeta* sekä *pohdita*, *todistaa* ja *perustella* (joiden käyttö puhumista ilmaisevana on tosin vähäistä).

Tyypillisimmillään *että*-lause toimii sanomis-, ajattelu-, tunne- ja havaitsemisverbien objektina. Yleisin yksittäinen verbi on *sanoa*; muita usein esiintyviä ovat muun muassa *tietää*, *uskoa*, *todeta*, *kertoa*, *osoittaa*, *väittää*, *huomata*, *ilmoittaa*, *luulla*, *toivoa*, *myöntää* ja *ajatella*. Näistä vain *osoittaa* ei kivuttomasti sovi mainittuihin luokkiin. *Se* ja muut senkaltaiset (kuten esimerkin 11b *selittää*-verbi *se, että* -objektin kanssa) ilmaisevat yleensä evidenssiä tai joskus kausaalista suhdetta. Kenties parhaiten niitä luonnehtii Herlinin (1997: 8, 12–) *koska*-konjunktioon liittävä, Sweetseriltä (1984, 1990) periytyvä episteemisen kausaalisuuden käsite: ne esittävät *että*-lauseen ilmaisemaa ajatusta, asiaintilaa tms. tukevaa evidenssiä.

Havaintojeni mukaan *se, että* -objektin saavista verbeistä selvästi tavallisimmat ovat *osoittaa*-verbin tapaan evidenssiä ilmaisevat *merkitä* ja *tarkoittaa* (esim. 13a ja b). Muut verbit saavat *se, että* -objektin huomattavasti harvemmin. Nämä muut verbit ovat semantiikaltaan pääosin samanlaisia kuin paljaan *että*-lauseobjektin saavat: sanomis-, ajattelu-, tunne- ja havaitsemisverbejä. Tyypillisiä *se, että* -objektin saavia verbejä ovat mainittujen kahden tavallisimman lisäksi muun muassa *pahoitella*, *katua*, *hävetä*, *ihmetellä*, *oppia*, *aiheuttaa*, *todistaa* ja *osoittaa* (esim. 13c–d). Näistä peruskausatiivinen *aiheuttaa* eroaa selvimmin paljaan *että*-lauseobjektin saavien predikaattien joukosta. Melko yleinen on myös ilmaustyyppi subjekti + predikaatti + predikatiiviadverbiaali + *se, että* -objekti (esim. 13e–f):

- 13a. Saman konseptin käyttäminen **merkitsee sitä, että** kuluttajan on helppo muistaa tuote. (SK)
- 13b. Tämänkin teorian luulisi **tarkoittavan sitä, että** kommunismin menettelytapojen täytyy muuttua. (SK)
- 13c. Taxell **pahoittelee sitä, että** hänellä on kovin vähän aikaa purjehtia,

- yleensä vain kymmenen päivän keikkoja lomien aikana.
- 13d. Kun vielä tammikuussa yli puolet kansasta ei ole päättänyt mitä puoluetta aikoo äänestää, **todistaa** se myös **sen, että** liikkuvien äänestäjien määrä on kasvussa. (SK)
- 13e. Hän **ei pidä mahdollisena sitä, että** keskustelun seurauksena esimerkiksi hintoja nostettaisiin. (SK)
- 13f. Wiikeri **selittää** vitkuuntumisen **syyksi sen, että** hän asettaa veneelleen kovemmat vaatimukset kuin suomalaiset kilpakumppanit. (SK)

Tässä yhteydessä lienee syytä muistuttaa siitä sivulla 33 mainitsemaistani seikasta, että hallitseva verbi vain harvoin vaatii *se*-sanana käyttöä. Niinpä esimerkkien 13a–f hallitsevat verbit voivat saada myös paljaan *että*-lauseobjektin.

SUBJEKTITAPAUSTEN ESIINTYMISYMPÄRISTÖISTÄ

Subjektin kohdalla erot *että*-lauseen ja *se, että* -rakenteen käytössä ovat hivenen selvempiä. Sekä paljaan *että*-lausesubjektin että *se, että* -subjektin yleisin predikaatti on *olla*-verbi. Paljaan *että*-lausesubjektin yhteydessä *olla*-verbiä täydentää noin kahdessa tapauksessa kolmesta partitiivimuotoinen adjektiivipredikatiivi (esim. 14a). *Se, että* -subjektin yhteydessä *olla*-verbin täydenteistä vain vajaa puolet on partitiivimuotoisia adjektiiveja (esim. 14b); yhtä yleinen on essiivimuotoinen substantiivi (esim. 14c):

- 14a. **On** ihan **selvää, että** punamultahallitusten aikana olisi kokoomuksen jäsenkirjaa pitäneellä virkamiehellä ollut vaikeuksia päästä eteenpäin. (SK)
- 14b. **Tärkeintä** Olssonin debyytissä **on se, että** siinä selvästi puhuu uusi ja itsenäinen tekijä suomalaisessa elokuvassa. (SK)
- 14c. Suomalaisen perusteellisuuden **murheena on se, että** kilpailun lähtökohdat ovat kovin epätasaiset. (SK)

Käsittääkseni essiivimuotoisen predikatiiviadverbiaalin esiintyminen nimenomaan *se, että* -subjektin yhteydessä liittyy subjektin ja predikatiivin erontekoon: subjektina toimiva *että*-lause merkitään *se*-sanalla ja ilmauksen toinen NP essiivisijalla. Tällä vältetään Kelomäen (1997: 13) muotoilema ekvatiivilauseen sisäinen ongelma: miten tulisi syntaktisesti analysoida lause, jossa on kaksi rinnastamatonta samanmuotoista NP:tä.⁸

Tällainen subjektin ja predikatiivin »kaksinkertainen» eronteko sijanmerkinnän avulla on joskus tarpeen, koska substantiivilauseke on huomattavasti *että*-lausesta »subjektimaisempi». Ellei selvää eroa tehtäisi, tulisi substantiivilauseke jokseenkin aina tulkituksi subjektiksi ja *että*-lause predikatiiviksi; näin ilmeisesti tulkittaisiin esimerkki 14c'. *Se*-sanana lisääminen *että*-lauseeseen tekee kokonaisuudesta, *se, että* -rakenteesta, substantiivilausekkeen. Tämäkään ei vielä riitä: koska *se, että* -rakenne raskaana konstituenttina useimmiten sijoittuu viskurilain mukaisesti virkkeen loppuun, se tulkittaisiin edelleen luontevammin predikatiiviksi ja predikaatin edellä oleva substantiivilauseke subjektiksi

⁸ Voidaan tietysti kysyä, onko ekvatiivilauseen ongelma ongelma muille kuin lingvisteille. Jäsennyksellä on kuitenkin semanttinen ja pragmaattinen vaikutuksensa. Kelomäen (mp.) sanoin: »kummalla NP:llä puhuja toisen NP:n referenttiä identifioi, vai onko identifiointi mahdollisesti resiprookista?» Ongelma ei siis ole puhtaasti teoreettinen, vaan lauseenjäsennyysuhteiden ero sisältää myös merkityseron.

(esim. 14c''). Vasta kun predikaatinetinen substantiivilause merkitään essiivillä, *se, että* -rakenne tulkitaan subjektiksi, kuten esimerkissä 14c.

- 14c'. Suomalaisen perusteollisuuden **murhe on, että** kilpailun lähtökohdat ovat kovin epätasaiset.
14c''. Suomalaisen perusteollisuuden **murhe on se, että** kilpailun lähtökohdat ovat kovin epätasaiset.

Toisaalta voidaan katsoa, että tämä analyysi selittää vain NP:n merkinnän essiivisijalla, ei *että*-lauseen yhteydessä käytettävää *se*-sanaa. Tämä on toki sikäli totta, ettei *se*-sana tällaisessa tapauksessa ole välttämätön. Predikatiiviadverbiaalin yhteydessä voi esiintyä paljas *että*-lausesubjektikin:

15. **Periaatteena on, että** yksityiskohtainen laki syrjäyttää aina yleisluontoisen. (SK)

Paljas *että*-lause on tällaisissa ilmauksissa jopa hivenen *se, että* -subjektia yleisempi. Suhteessa esiintymien määriin essiivimuotoinen predikatiiviadverbiaali on kuitenkin selvästi yleisempi *se, että* -subjektin kuin paljaan *että*-lausesubjektin yhteydessä. Tämä johtuu siitä, että *se*-sanana käyttö synnyttää ongelman: ellei *se*-sana ole ilmipantuna, *että*-lause tulkitaan ensisijaisesti predikatiiviksi ja »subjektimaisempi» NP subjektiksi. Silloin, kun *se*-sana on ilmipantuna, ekvatiivilauseen ongelma nousee esiin ja motivoi essiivin käytön. Toisin sanoen ekvatiivilauseen ongelma ei selitä *se*-sanana käyttöä, vaan *se*-sanana käyttö synnyttää ekvatiivilauseen ongelman kuvatenlaisissa ilmauksissa.

Partitiivimuotoisen adjektiivipredikatiivinkin sisältävät ilmaukset ovat yleisiä sekä paljaan *että*-lausesubjektin että *se, että* -subjektin yhteydessä. Tapausten välillä on kuitenkin selviä eroja. Ensinnäkin *se, että* -subjektin sisältävissä ilmauksissa on tyypillisesti myös olosijainen adverbiali, kuten esimerkissä 14b Olssonin debyytissä; *että*-lausesubjektin sisältävissä ilmauksissa tällainen olosijainen jäsen on harvinainen.

Merkillepantava ero on sekin, että tämän tyyppisissä ilmauksissa predikatiivi on *se, että* -subjektillisissa tapauksissa yleensä *olla*-verbin edellä (esim. 16a), *että*-lausesubjektillisissa taas yleensä jäljessä (16b). Päinvastaisetkin tapaukset ovat toki mahdollisia, mutta varsinkin *se, että* -subjektin yhteydessä selvästi harvinaisempia (16c–d).

- 16a. **Keskeistä** tällaisen ilmiön onnistumisessa **on se, että** tv-hahmot puhuvat mahdollisimman tarkkaan ihmisten omalla äänellä. (SK)
16b. Tietysti **on mahdollista, että** hän jossain välivaiheessa ennen puupiirrosta olisi piirtänyt puhtaaksi Forssellin kuvan. (SK)
16c. Asetelma on tuttu, samoin **on tavallista se, että** juttuun ovat sekaantuneet poliisi ja kaupungin valtaa pitävät. (SK)
16d. **Varmaa on, että** uskovaiset ottavat nokkiinsa, vaikka kysymys ei siis ole heistä, vaan älyvapaista. (SK)

Myös predikatiivina toimivat adjektiivit ovat erilaisia. *Se, että* -subjektin kanssa esiintyvät predikatiivit ilmaisevat hyvin leimallisesti epätavallisuutta, yllättävyyttä, tärkeyttä tms. tai ovat superlatiivimuotoisia: *ainutlaatuista, keskeistä, ratkaisevaa, erikoisinta* ym. (poikkeuksiakin tosin on, esimerkiksi 16c, mutta tämä tendenssi on hämmästyttävän vahva) Paljaan *että*-lausesubjektin kanssa tavallisia predikatiiveja taas ovat esimerkiksi *selvää, luonnollista, mahdollista, ymmärrettävää* ym. odotuksenmukaisuutta tai ei-yllättävyyttä

ilmaisevat adjektiivit.

Kuvatunlaisten semanttisten tekijöiden lisäksi *se*-sanana käytöllä on *että*-lausesubjektinkin yhteydessä toisinaan myös selvästi rakenteellinen tehtävä. Siron paikallissijatapausten yhteydessä esiin nostama sijanmerkintä on nähtävästi relevantti myös subjektin ja objektin kannalta. *Että*-lause näyttää nimittäin toimivan subjektina ilman *se*-sanaa vain seuraavin ehdoin: päälause on intransitiivinen (esim. 17a) tai päälauseessa on subjektina toimivan *että*-lauseen edellä ilmipantu, eksplisiittisesti objektin sijalla merkitty objekti (esim. 17b):

- 17a. Tieto loikasta julkistettiin heti, kun oli käynyt selväksi, ettei vaaliliittoa perustuslaillisten ja maaseudun puolueen välille synny. (SK)
 17b. *Häntä* harmittaa, ettei taiteilijoiden sanominen pääse syvällisempään käsittelyyn. (SK)

Ensimmäinen ehto yksinäänkin kattaa valtaosan paljaan *että*-lausesubjektin sisältävistä tapauksista; *että*-lausesubjekteista vain muutama prosentti on transitiiivisten predikaattien subjekteja.

Toiseen ehtoon puolestaan vaikuttaa osaltaan se, että *että*-lausesubjektin sijoittuminen virkkeen alkuun on ainakin kirjakielessä perin harvinaista. *Se*-sanana kanssa se on toki ilman muuta mahdollista (esim. 18a). Sen sijaan ilman *se*-sanaa kielenpuhujien intuitio tuntuu jakautuvan kahtia ilmauksen kieliopillisuuden suhteen; havaintojeni mukaan osa kielenpuhujista pitää esimerkin 18b kaltaisia ilmauksia täysin hyväksyttävänä, osa kielenvastaisina.

- 18a. Se, että Valtonen saa varsinaisen palkan, on seurausta Valtosen vastuusta. (SK)
 18b. – Että sijoituin 30:nneksi 2,12 sekuntia voittajalle hävinneenä kertoo lähinnä siitä, kuinka kovaa kilpailu on, Leskinen vertasi. (KS)

Kielioppien kirjoittajat jakautuvat kielenpuhujien tavoin kahteen leiriin virkkeenalkuisen *että*-lausesubjektin hyväksyttävyyden suhteen. Pakollisena *se*-sanaa pitävät tällaisessa tapauksessa muun muassa Hakulinen ja Karlsson (1979: 346). Vastakkaista kantaa taas edustaa muun muassa Setälä (1922: 135), jonka mukaan »subjekttilause käy verratien harvoin päälauseen edellä» ja jolla on esimerkki virkkeenalkuisesta *että*-lausesubjektista. Kettunen on ottanut varovaisen hylkäävän kannan ja kirjoittaa: »Suomen kielessä ei tämä järjestys yleensä tunnu sujuvalta» (Kettunen ja Vaula 1950: 158). Myös Vilkuna (1996: 154) toteaa, että vaikka tällaisia ilmauksia »ei varmaan voi pitää mahdollisina, ne ovat selvästi vähemmän luontevia [kuin predikaatinjälkeiset *että*-lausesubjektit]».

Sekä Nykysuomen sanakirjassa että Suomen kielen perussanakirjassa *että*-sanana kohdalla annetaan esimerkki virkkeenalkuisesta *että*-lausesubjektista ilman minkäänlaista merkintää ilmauksen kielenvastaisuudesta, ongelmallisuudesta tms.

Korpusaineiston perusteella molempia kantoja voidaan perustella. Virkkeenalkuisia *että*-lausesubjekteja esiintyy kyllä kirjoitetussa aineistossa, joten sen hyväksyviä ja sitä asiatekstissäkin viljeleviä kielenkäyttäjiä varmastikin on olemassa. Esimerkiksi SK-korpuksessa tällaisia ilmauksia on kuitenkin vain kaksi kappaletta, joten kysymys on perin harvinaisesta ja kenties ongelmallisestakin rakenteesta:

▷

- 19a. Että näin pitkälle on päästy, ei ole yllätys. (SK)
 19b. Että terrorismia tällä hetkellä edustaa yksi teatteriohjaaja, että savolaista pikkukaupunkia nimitetään Soweloksi, osoittaa vain ettei mitään hätää ole. (SK)

Murteita tai puhekieltä koskevia havaintoja virkkeenalkuisen *että*-lausesubjektin mahdollisuudesta tai mahdottomuudesta ei tietooni ole tullut.⁹ Virkkeenalkuisen *että*-lausesubjektin täytyy kuitenkin olla murteissa kirjakieltäkin harvinaisempi; Ikolan, Palomäen ja Koiton (1989: 43) murreaineistossa päälauseensa edellä olevia *että*-lauseita ylipäättään oli vain hiukan runsas puoli promillea kaikista *että*-lauseista, yleiskielisessä aineistossa lähes kymmenkertainen määrä. Se, mikä osuus näistä on virkkeenalkuisia subjekteja, ei käy käsittelystä ilmi; ainoa heidän antamansa esimerkki virkkeenalkuisesta *että*-lauseesta on objekti, ei subjekti.

Luvuilla ilmaistuna *se, että* -subjekteista on käsittelemässäni kirjakielisessä aineistossa virkkeen alussa runsaat kymmenen prosenttia; mainittakoon, että jokseenkin kaikki verbiset *se, että* -subjektit ovat virkkeenalkuisia (toisin sanoen niiden edellä ei juuri koskaan ole esimerkiksi samaan virkkeeseen kuuluvaa adverbiaalia). Virkkeenalkuisten tapausten osuutta paljaista *että*-lausesubjekteista on harvinaisuuden vuoksi vaikea täsmällisesti arvioida; SK-korpuksessa virkkeenalkuisten tapausten osuus on vain parin promillen luokkaa; tämäkin määrä on kuitenkin moninkertainen Ikolan ym. murreaineiston päälauseensa edellä olevien *että*-lauseiden määrään verrattuna.

Joka tapauksessa *että*-lause voi toimia ilman *se*-sanaa nähtävästi vain silloin, kun se on rakenteen perusteella erotettavissa objektista. Mikäli rakenne ei muuten tee eroa *että*-lausesubjektin ja -objektin välillä, *se*-sana on pakollinen (ainoana tapaamanani poikkeuksena esimerkki 19b). Voidaankin täydellä syyllä sanoa, että *se*-sanana tehtävä on lauseenjäsennyksen kannalta muuten epäselvissä tapauksissa subjektin sijanmerkintä. Yllättävää vain on se, että tässä tapauksessa merkitään juuri subjekti; suomi akkusatiivikielenä merkitsee yleensä objektin.

Yhä on kuitenkin selvittämättä, miksi *se*-sanaa hyvin usein käytetään silloinkin, kun se ei ole rakenteen kannalta välttämätön. »Pakollisen» *se*-sanana käytön motivaation selvittäminen on yleensä suhteellisen yksinkertaista: *se*-sanana poisjättäminen johtaa kielenvastaisiin ilmauksiin, ja useimmiten on selvästi osoitettavissa miksi. »Ei-pakollisen», ilmeisestikin semanttisia finessejä osoittavan *se*-sanana motivaatiotekijät — siis Siron »erityisten syiden» olennaisin osa — ovat yhä hämärän peitossa. Niiden selvittämiseksi pohdin seuraavaksi, mitä *että*-lausekomplementilla ilmaistaan.

ETTÄ-LAUSEEN SEMANTIikka

Muodon puolesta *että*-lause poikkeaa paljaasta finiittilauseesta sikäli, että siihen liittyy *että*-konjunktio. Komplementoijana toimiva *että*-konjunktio siirtää *että*-lauseen astetta lähemmäksi NP:n kategoriaa ja mahdollistaa lauseen käytön paljaalle finiittilauseelle vieraalla tavalla. Käytön osalta keskeinen ero on se, että paljas finiittilause on tyyppillises-

⁹ Kokonaan oman selvityksensä vaatisi tietysti se, mitä puhutussa kielessä tarkoittaa »virkkeenalkuinen».

ti itsenäinen päälause; *että*-lause puolestaan toimii tavallisimmin toisen lauseen nominaalijäsenenä — subjektina, objektina tai attribuuttina, *se*-sanana kanssa paikallissija-adverbiaalinakin.

Nominaalijäsenenä toimivan *että*-lauseen semantiikka on kahtalainen. Ensinnäkin *että*-lause voi kuvata asiointiloja (laajasti ymmärrettynä) kuten lauseet yleensä. Toisekseen se voi olla metakielellinen tai metakognitiivinen ja kuvata toista kielellistä ilmausta, ajatteluprosessin kielellistä muotoa, asiointilan representaatiota jonkun mielessä tms. Edellisessä tapauksessa *että*-lause on siis *asiointilan* kuvaus, jälkimmäisessä asiointilan *kuvausten* kuvaus. Tällaisessa tapauksessa *että*-lause voi kuvata asiointilan kielellistä kuvausta tai propositiota, oliota, joka on tai voi olla jonkin kielellisen ilmauksen sisältö.

Tällaisten nominaalijäsenten semantiikkaa havainnollistaa Lyonsin (1977: 442–443) esittämä jako ensimmäisen, toisen ja kolmannen asteen olioihin. Ensimmäisen asteen oliolla Lyons tarkoittaa fyysisiä objekteja, jotka esiintyvät kolmiulotteisessa tilassa. Toisen asteen oliolla hän tarkoittaa tapahtumia, prosesseja asiointiloja ym., jotka sijaitsevat ajassa ja jotka pikemminkin tapahtuvat kuin ovat olemassa. Kolmannen asteen oliolla hän tarkoittaa »sellaisia abstrakteja entiteettejä kuin propositioita, jotka ovat tilan ja ajan ulkopuolella».

Silloin, kun *että*-lause kuvaa toista kielellistä ilmausta (tai siihen rinnastettavaa asiaa, ks. edellä), on kysymys referoinnista, joka on tunnetusti *että*-lauseen keskeistä käyttöaluetta. Kielellistä ilmausta voidaan pitää ensimmäisen asteen oliona; sillä on fysikaalinen, yleisesti havaittavissa oleva hahmonsa. Kuten muun muassa Vilppula (1989: 395) on todennut, referaatti voi kuitenkin »olla paitsi puheen myös ajatusten, tunteiden, sielunliikkeiden tms. välittämistä kuulijalle» (ajattelun referoinnista lähemmin ks. Ylikahri [1996: 188–189] ja hänen mainitsemansa lähteet).

Kuirin (1984: 12–) käyttämä määritelmä tosin rajaa referoinnin ulkopuolelle kaikki ne tapaukset, joissa *että*-lause ei kuvaa nimenomaan toista kielellistä ilmausta. En ota tähän terminologiseen kysymykseen kantaa. Olennaiseksi osoittautuu se, että ajatukset, mielen-tilat yms. ovat ilman muuta mieluummin olemassa kuin tapahtuvat, vaikkakaan ne eivät kenties ole samalla tavoin fysikaalisesti ja yleisesti havaittavissa kuin kielelliset ilmaukset.

Silloin, kun *että*-lause kuvaa asiointilaa, ei enää ole kysymys referoinnista. Asiointila on, kuten Lyons on todennut, toisen asteen olio. Kolmannen asteen oliosta puolestaan on kysymys silloin, kun *että*-lause kuvaa propositiota. Näiden oliotyyppeiden välinen raja vaatii jonkin verran selvennystä.

Kivinen kuvaa asiointilan ja proposition eroa Broad-tulkinnassaan (1977) uskomusverbien objektin problematiikan avulla: »It is good English to say that one knows a fact, but it is not appropriate to say that one believes a circumstance (or a state of affairs, or a fact). It is more appropriate to say that one believes (or asserts) *a proposition*.» (Mts. 39.)

Olennainen ero on nähdäkseni se, että asiointilat vallitsevat tai tapahtuvat, kun taas propositioiden voidaan sanoa kuvaavan asiointiloja. Uskomusverbien, samoin kuin esimerkiksi sanomisverbien, kohteena ei siis ole asiointila vaan sellaisen kuvaus. Esimerkkien 20a ja b *että*-lauseet kuvaavat samaa propositiota — ja nimenomaan propositiota — eivätkä asiointilaa. Esimerkkien 21a ja b *että*-lauseet taas kuvaavat samaa asiointilaa mutta eivät varmastikaan samaa propositiota:

▷

- 20a. Balilaiset uskovat, että taivas on juuri samanlainen paikka kuin Bali, joten ehkä helvetti muistuttaa jonkin verran Helsinkiä. (SK)
- 20b. Helsinkiläiset uskovat, että taivas on juuri samanlainen paikka kuin Bali, joten ehkä helvetti muistuttaa jonkin verran Helsinkiä.
- 21a. Tiedämme, että tällä miehityksellä saamme kiinni kolmanneksen. (SK)
- 21b. Tiedämme, että tällä miehityksellä kaksi kolmannesta jää meiltä kiinni saamatta.

Tämä jaottelu voidaan muotoilla niinkin, että asiaintilaa kuvaavan *että*-lauseen rinnalla toisena tulkintavaihtoehtona on »muu kuin puhujan puhehetkinen käsitteistys». Tämä voi tarkoittaa joko kielellistä ilmausta (joka on paitsi fysikaalinen olio myös asiaintilan kuvaus) tai jonkun muun käsitteistystä (joka on asiaintilan representaatio jonkun muun kuin puhujan mielessä) tai sitten puhujan muunhetkistä käsitteistystä (joka on asiaintilan representaatio puhujan omassa mielessä muulloin kuin puhehetkellä).

Ensimmäisen ja kolmannen asteen olion eroa voidaan havainnollistaa *kertoa*-verbin avulla. Jos sen komplementtina on suora esitys, kuten esimerkissä 22a, komplementti kuvaa nimenomaan lausumaa; komplementti tulkitaan siis kielellistä ilmausta kuvailevaksi. Jos komplementtina on lausumaan, ajatukseen tms. viittaava substantiivilauseke, kuten esimerkissä 22b, komplementti ilmaisee viittauksen lausuman tai muun asiaintilan kuvauksen kuvaamaan ajatukseen; tällöin tarkoitteena on propositio. Jos komplementtina on *että*-lause, kuten esimerkissä 22c, molemmat tulkinnat ovat yleensä mahdollisia:

- 22a. 13-vuotias Mervi **kertoo**: »Luen seikkailukirjoja ja romaaneja. Pidän seikkailusta ja vähän herkkäilystä. Kalevala-kirjoja en lue enkä aikuisten outoja kirjoja. Kalevalaa en vielä oikein ymmärrä. Luen kyllä aikuisten kirjoja, mutta en niitä 'outoja' joissa käytetään omituisia sanoja ja juoni on outo.» (SK)
- 22b. Oliver Stone **kertoo** elokuvassaan Platoon *omaa tarinaansa*. (SK)
- 22c. Hän **kertoo**, *että teeseremoniaa muunnellaan vuodenaikojen mukaan*. (SK)

Keskeiseksi osoittautuu se, että nimenomaan ensimmäisen asteen olioiden, siis myös kielellisten ilmausten, voidaan sanoa olevan olemassa (silloin, kun kysymys on esimerkiksi ajattelun kielellisen muodon ilmaisemisesta tai asiaintilan representaation kuvauksesta, voidaan sanoa kyseisen olion olevan olemassa ihmisen mielessä). Toisen ja kolmannen asteen oliot, asiaintilat ja propositiot, eivät »ole olemassa» samassa mielessä kuin ensimmäisen asteen oliot. Sen sijaan niiden kuvauksella on ominaisuus, jota ensimmäisen asteen olion kuvauksella ei ole: se voi olla tosi tai epätosi.

TOTUUS JA SIIHEN SITOUTUMINEN

Kun verrataan keskenään paljaan *että*-lauseen ja *se, että* -rakenteen subjektikseen tai objektikseen saavia predikaatteja, kiinnittyy huomio muun muassa siihen, että *se, että* -rakenne esiintyy paljasta *että*-lausetta useammin faktiivisten predikaattien yhteydessä. Faktiivisen predikaatin käsite on Kiparskyn ja Kiparskyn (1971) käyttöön ottama, ja sillä tarkoitetaan predikaattia, joka edellyttää komplementtinsa totuutta. Täsmällisemmin sanottuna tällaisen predikaatin käyttö synnyttää faktiivisen presupposition, jonka mukaan komplementtina oleva ilmaus — transitiivilauseessa objekti, intransitiivilauseessa sub-

jekti — on tosi.

Puhetilanteen kannalta kysymys on siitä, että käyttäessään faktiivista predikaattia puhuja »sitoutuu» komplementin totuuteen. Faktiiviset predikaatit eivät toki presupponoi riippumatonta, objektiivista totuutta, vaan nimenomaan puhujan totuutta. Faktiivinen predikaatti on esimerkiksi *paheksua*; vastaavasti ei-faktiivinen predikaatti on esimerkiksi *toivoa*, joka ei edellytä komplementtinsa totuutta:

- 23a. Kansan Uutisissa puolestaan muuan SDNL:n keskushallituksen jäsen, joka kehuu läpäisseensä Mensan älykkyystestin, **paheksuu sitä, että** lehden pakinoitsijat (esim. Aarne Saarinen) ovat kirjoittaneet tupakoinnista ja yksi heistä esiintyy jopa kuvassa piippu suussa. (SK)
- 23b. Mutta **toivon** kuitenkin, **että** henkisesti virkeästä elämästä tarpeekseen saanut nainen eksyy Sinunkin pessimistisille metsästysmaillesi. (SK)

Esimerkissä 23a kirjoittaja siis esittää tosiasiana, että pakinoitsijat ovat kirjoittaneet tupakoinnista jne. 23b:ssä kirjoittaja sen sijaan ei esitä toivettaan tosiasiana vaan pikemminkin mahdollisena asiana. Sen, että kysymys on nimenomaan presuppositiosta, osoittaa muun muassa se, että faktiivinen tulkinta säilyy, jos ilmaus muutetaan kielteiseksi:

- 23a'. Kansan Uutisissa puolestaan muuan SDNL:n keskushallituksen jäsen, joka kehuu läpäisseensä Mensan älykkyystestin, **ei paheksu sitä, että** lehden pakinoitsijat (esim. Aarne Saarinen) ovat kirjoittaneet tupakoinnista ja yksi heistä esiintyy jopa kuvassa piippu suussa.

Faktiivisuus liittyy myös intransitiivisiin predikaatteihin, jollaisiksi Kiparsky ja Kiparsky (1971) katsovat myös adjektiivit. Esimerkiksi *yllättävä* on faktiivinen, *mahdollinen* taas ei-faktiivinen adjektiivi:

- 24a. **Yllättävintä** koko prosessissa lienee **se, että** kokoomus kykeni loppujen lopuksi nousemaan ratkaisijaksi. (SK)
- 24b. Periaatteessa on **mahdollista, että** jo ensi tammikuussa Suomen tasavallan presidentti valittaisiin suoralla, kaksivaiheisella kansanvaalilla. (SK)

Tämä ilmiö liittyy selvästikin siihen edellä esille tulleetseen huomioon, että ilmaustyyppisissä *olla* + partitiivimuotoinen adjektiivi + (*se*) *että* käytetään *se*-sanaa selvästi useammin silloin, kun adjektiivi ilmaisee epätavallisuutta, yllättävyyttä tms. Tällaiset adjektiivit ovat hyvin usein faktiivisia.

Erityisen kiintoisaa on se, että monien predikaattien yhteydessä *se*-sanana käyttö tai käyttämättä jättäminen synnyttää faktiivisuusopposition: paljas *että*-lausekomplementti johtaa ei-faktiiviseen tulkintaan, *se, että* -komplementti faktiiviseen.¹⁰ Vertaa esimerkiksi seuraavia:

- 25a. **Ajattelen, että** porukallapa aikanaan hoitavat hommat. (SK)
- 25b. Hiuksilla on jo vuosituhansien ajan ollut ihmiselle hyvin syvä symbolinen merkitys — **ajatellaanpa** vain Raamatun kertomusta Simsonin

¹⁰ Ilmauksen faktiivisella tulkinnalla tarkoitan sitä, että ilmaus synnyttää faktiivisen presupposition. Faktiivisuus sinänsä on vallitsevan perinteen mukaan nimenomaan predikaattien ominaisuus, mutta sama ilmiö — puhujan sitoutuminen komplementin totuuteen — on relevantti myös koko ilmauksen tasolla, eikä ilmauksen faktiivisuustulkinta riipu yksinomaan predikaatin faktiivisuudesta.

- 'kastraatiosta' tai **sitä, että** ensimmäinen tunnettu lääkeresepti hiustenlähtöön on 5000 vuoden takaa. (SK)
- 26a. Presidentti itse **muisteli** puheessaan, **että** arvovaltainen The Wall Street Journal -lehti neuvoi pääkirjoituksessaan: Jerry — älä mene. (AL)
- 26b. Sanallakaan jutussa **ei muistella sitä, että** markan arvo on heikentynyt suhteessa useimpien kilpailijamaiden valuuttoihin 25–50 prosenttia. (KS)
- 27a. Ennen kaikkea on tärkeää, **että** tutustutte huolellisesti työvoimалакеihimme. (SK)
- 27b. Tärkeää on **se, että** olemme molemmat kakkossijalla. (SK)

Se-sanana käyttö liittyy siis faktiivisuuteen: ainakin joissakin tapauksissa *se, että* -objekti antaa ilmaukselle faktiivisen tulkinnan ei-faktiivisenkin predikaatin yhteydessä. Tämä voi tuntua yllättävältä; faktiivisuustulkintaa on totuttu pitämään nimenomaan predikaatin ominaisuutena. Komplementtityypillä on kuitenkin kiistatta vaikutus tulkintaan. Niinpä esimerkiksi Wiik (1981) on todennut, että *jos*-lause tekee faktiivisen predikaatin subjektina toimiessaan koko ilmauksen tulkinnan ei-faktiiviseksi:

- 28a. On hyvä, **että** viran hakija on maisteri. (Wiik 1981: 30.)
- 28a'. On hyvä, **jos** viran hakija on maisteri. (mp.)

On hyvinkin harvinaista, että *se, että* -rakenne toimisi objektina tai intransitiivilauseen subjektina kokonaisuudessa, joka ei saa faktiivista tulkintaa. Tavaton tämä ei tosin ole; esimerkiksi silloin, kun hallitseva predikaatti on konditionaalimuotoinen, faktiivista tulkintaa ei aina synny.

- 29a. Fuusioreaktorin suuri etu **olisi** myös **se, että** se ei tuottaisi radioaktiivisia jätteitä sanan ahtaassa mielessä. (SK)
- 29b. Toiveena **olisi** vain **se, että** edes osa tällaisista terveen järjen vastaisista kummajaisista saataisiin pois päiviltä. (SK)

Tämä perustuu siihen, että faktiivisuus kumoutuu ns. opaakeissa eli sameissa konteksteissa, jollainen muun muassa konditionaalien vaikutusala on (sameista konteksteista lähemmin mm. Vilkuna 1992: 89–95, Allwood, Andersson ja Dahl 1988: 134–135, Frawley 1992: 20).

Sameat kontekstit liittyvät läheisesti *että*-lauseen käyttöön sikäläkin, että tyypillisiä sameita konteksteja ovat ns. propositionaalista asennetta ilmaisevat verbit kuten *uskoa, luulla, olettaa* yms. (Vilkuna 1992: 80), joiden komplementtina *että*-lause usein esiin-tyy.

Näennäisesti hyvin samanlaisen tulkinnan saavat ne *se, että* -tapaukset, joissa *että*-lauseen predikaatti on konditionaalissa:

- 30a. Se tarkoittaa **sitä, että** suuret yksiköt kuten SOK ja EKA **karsisivat** repertoaristaan sellaiset sektorit, jotka soveltuvat parhaiten yksityisen perheytyksen hoidettavaksi. (SK)
- 30b. Vähemmälle huomiolle on jäänyt **se, että** sairaansijojen ja apulaislääkärin virkojen määrä tämän muutoksen myötä vähenisi. (SK)

Näissä tulkinta perustuu kuitenkin pohjimmiltaan eri ilmiöön. Kysymys ei ole faktiivisuuden kumoavasta sameasta kontekstista, vaan siitä, että komplementtiin — ja siten myös

presupponoituun merkitykseen — sisältyy hypoteettisuuden, ehdollisuuden tms. elementti, jota konditionaali osoittaa. Ei siis ole kysymys siitä, ettei puhuja sitoutuisi komplementin totuuteen, vaan siitä, että tuo komplementin »totuus» on itsessään epämääräinen.

REFEROINTI

Propositionaalista asennetta ilmaisevien verbien ohella myös sanomisverbejä voidaan pitää — ja on syytäkin pitää — sameina konteksteina. Ylipäättään melkoinen osa *että*-lauseen käyttöympäristöistä on laskettavissa sameiksi konteksteiksi. Näihin faktiivisuuteen perustuva analyysi ei aina päde, vaan on etsittävä toinen selittävä tekijä.

Kuten edellä totesin, faktiivisuudessa on kysymys nimenomaan puhujan totuudesta. Joissakin tapauksissa puhuja kuitenkin esittää sanomansa jonkun muun auktoriteettiin nojaten. Tällaisissa tapauksissa syntyy helposti tulkinta, jonka mukaan puhuja ei itse sitoudu komplementin totuuteen, mutta henkilö, jota puhuja referoi, sitoutuu:

- 31a. Tämä osoittaa **Moisalan mielestä** selvästi **sen, että** jokaisella on tarve tuntea työnsä tärkeäksi. (SK)
- 31b. Amerikkalaiseksi asenteeksi **Tavernier** määritteli muun muassa **sen, että** kaiken tulee elokuvassa olla selvää ja täsmennettyä. (SK)
- 31c. Varsin kategorinen on myös **poliisin sanomaksi se, että** yli viikon pidätettyinä ovat vain vaikeasti selvitettävien rikosten tekijät. (SK)

Tätä kautta selittynevät monet niistä — selvänä vähemmistönä olevista — tapauksista, joissa *se, että*-komplementin sisältävä ilmaus ei saa faktiivista tulkintaa. Esimerkkien 31a–c kaltaisissa tapauksissa siirtymä puhujan totuudesta referoitavan totuuteen on aivan selvä. Hiukan ongelmallisempia ovat tapaukset, joissa referoitavaa ei ilmaista:

- 32. En hyväksy **sitä, että** jokin osa maasta tai sen väestöstä kuuluisi jonkin tietyn puolueen etupiiriin. (SK)

Esimerkissä 32 *että*-lauseen predikaatti on konditionaalissa. Konditionaalien käytöllä puhuja sanoutuu irti komplementin totuudesta. Ilmaus synnyttää kuitenkin tulkinnan, jonka mukaan joku on esittänyt kuvatuunlaisen ajatuksen etupiireistä (esimerkin alkuperäisessä tekstiyhteydessä näin onkin).

Tässä on kysymys siitä, että monissa sameiksi konteksteiksi todetuissa tapauksissa *että*-lause ei kuvaa asiaintilaa vaan kielellistä ilmausta tai siihen verrattavaa referointia. Tällaisten tapausten analysoinnin kannalta paljastavia ovat seuraavat esimerkit:

- 33a. Sanoin myös **sen, että** se minusta olisi eduksi Suomen imagolle. (SK)
- 33b. Kuka **sen** on **sanonut, että** eduskuntavaaleilla pitää olla jotain tekemistä hallituksen kanssa. (SK)

33a:han on vielä luettavissa faktiivinenkin presuppositio 'on niin, että minusta se olisi eduksi Suomen imagolle'. 33b:ssä se ei tule kysymykseen. Kumpaankin sisältyy sen sijaan ajatus, että *että*-lauseen kuvaama ilmaus on aiemmin esitetty. 33a:ssa tämä on eksplisiittistä; b:hen se sen sijaan sisältyy implisiittisesti, presupponoituna.

Presupposition testinä pidetään usein sitä, säilyykö se, jos ilmaus muutetaan kieltei-

▷

seksi (ks. esim. Lyons 1977: 597, Frawley 1992: 41). Jos esimerkit muutetaan kielteisiksi, saadaan seuraavat ilmaukset:

- 33a'. En sanonut myöskään **sitä, että** se minusta olisi eduksi Suomen imagolle.
33b'. Kuka **sitä** ei ole **sanonut, että** eduskuntavaaleilla pitää olla jotain tekemistä hallituksen kanssa.

Esimerkin 33a assertio, eksplisiittinen ilmoitus, että puhuja on esittänyt kyseisen lausuman, kumoutuu 33a':ssa, mutta presuppositio säilyy. 33a' sisältää edelleen presupposition, että joku on esittänyt kyseisen lausuman tai ajatuksen: diskurssin maailmassa on jotakin, johon kuvaus sopii. 33b':ssä tämä on vielä selvempää: ilmauksen sävy on jopa ihmettelevä, miltei 'onko olemassa joku, joka ei ole sanonut näin'. Tähän vaikuttaa toki esimerkin muotokin: 33b, ja siten myös 33b', on kysymys. Tällä kysymyksellä haetaan henkilöä, joka on esittänyt (esitetyksi presupponoidun) lausuman.

Se-sanana käyttö sanomisverbin objektina toimivan *että*-lauseen yhteydessä on tosin melkoisen harvinaista. Tavallisimman sanomisverbin, *sanoa*-verbin, objektina *se, että*-rakenne toimii oikeastaan vain muutamissa idiomaattistuneissa ilmauksissa. Tällaisia ovat lähinnä *sen voi sanoa, että; sen vain/myös sanon, että* ja *se on sanottava, että*. Tämä harvinaisuus ei kuitenkaan muuta sitä tosiasiaa, ettei faktiivisuus yksin riitä selittämään *se*-sanana käyttöä tällaisissa ilmauksissa. Sama pätee sitä paitsi muihin puhumisverbeihin sekä osin myös ajattelu- yms. verbeihin, joiden yhteydessä *se*-sanana käyttö on hiukan yleisempää.

Tällaisissakin tapauksissa *se*-sana synnyttää siis presupposition, mutta ei faktiivista vaan eksistentiaalisen: ilmaus presupponoi komplementin tarkoitteen — *että*-lauseen kuvaaman kielellisen ilmauksen — olemassaolon diskurssin maailmassa. Tämä on oikeastaan odotuksenmukaista. Kuten edellä totesin, kielellistä ilmausta kuvaavilla tapauksilla ei ole totuusarvoa. Sen sijaan niillä on ensimmäisen asteen tarkoite. Käsitökseni on, että asiointilan faktiivinen presupponoiminen ja kuvauksen eksistentiaalinen presupponoiminen on puheena olevissa ilmauksissa pohjimmiltaan saman ilmiön seurausta. Seuraavassa pyrin selvittämään, miksi näin on ja mitä tällä tarkoitan.

REFERENSSI

Liimatainen (1996: 49) toteaa Vilkunaan (1989) ja Karhuun (1994) viitaten, että *se, että*-rakenteen *se*-pronomini on referentiaalinen. Referentiaalisuudella tarkoitettaneen tässä yhteydessä viittaavuutta, ei Donnellanin (1971) tekemää erontekoa referentiaalisuuden ja attributiivisuuden välillä. Koska käsitettä on totuttu soveltamaan vain definiittisiin nominilausekkeisiin ja koska *että*-lauseen tulkitseminen NP:ksi on useissa syntaksin teorioissa mahdotonta,¹¹ en pohdi käsitettä tässä yhteydessä laajemmin enkä tarkastele sen

¹¹ En kuitenkaan pidä *että*-lauseen tulkitsemista NP:ksi a priori mahdottomana. On olemassa teorioita, jotka eivät millään muotoa sulje pois tällaista tulkintavaihtoehtoa. NP:ksi *että*-lause on toisinaan tulkittukin; esimerkiksi Hakulinen ja Karlsson (1979: 353) esittävät *että*-lauseobjektin sisältävälle ilmaukselle konstituenttikuvauksen, jossa *että*-lause on esitetty nimenomaan NP:nä.

sovellettavuutta paljaisiin *että*-lauseisiin. Tyydyn toteamaan, että *se, että* -rakenne on *se*-pronomiininsa referentiaalisuuden vuoksi viittaava; tarkasteltavana olevien ilmiöiden kohtuulliseen selittämiseen tämä riittääkin.

Sivuutan maininnalla senkin seikan, että puheena oleva ilmiö on epäilemättä sukua definiittisyydelle. *Se*-sana ilmaisee suomen kielessä usein jonkinlaista definiittisyyttä; nähtävästi se on jopa kieliopillistumassa määräiseksi artikkeliksi (ks. Laury 1995, 1996). Käytän kuitenkin tarkastelussani nimenomaan viittaavuuden käsitettä, koska sen soveltaminen lausemisiin yksiköihin on huomattavasti selvempää; definiittisyys on viittaavuutta huomattavasti monisyisempi käsite ja monimutkaistaisi käsittelyä nykyisestäään luvottoman paljon. On sitä paitsi luultavaa, että viittaavuus on tässä yhteydessä relevantimpi käsite: *se*-sanan artikkeliksi kieliopillistuminen on nykyvaiheessaan selvästi enemmän puhutun kuin kirjoitetun kielen ilmiö.

Viittaamisen olennainen ominaisuus analyysini kannalta on se, että viittaava NP presupponoi tarkoitteensa olemassaolon; mikäli tarkoitetta ei ole, viittaus ei onnistu eikä ilmaus voi olla tosi. (Sitä, onko ilmaus tällaisessa tapauksessa epätosi vai jotakin muuta — ja millä perusteella — on käsitelty semanttisessa kirjallisuudessa laajasti; tästä käsittelystä ks. esim. Frawley [1992: 22–23], Lyons [1977: 596–606] sekä näissä mainitut lähteet. Sivuuatan tämän pohdinnan tässä yhteydessä tarpeettoman raskaana ja epäolennaisenakin.)

Viittaamisen käsitteen soveltaminen asiointilan kuvausta kuvaaviin, referoiiviin *että*-lauseisiin ja *se, että* -rakenteisiin on yksinkertaista: viittaavasta käytöstä on kysymys, jos komplementilla on tarkoitus poimia kontekstista tietty kielellinen ilmaus tai propositio. Jos sen sijaan on tarkoitus kuvata tuon kuvauksen sisältöä, on kysymys kuvailevasta, ei-viittaavasta käytöstä. *Se, että* -rakenteella ei kuvailevaa käyttöä ole, mutta paljaan *että*-lauseen kannalta rajankäynti on kiinnostava.

Sivulla 29 käsittelin joitakin esimerkkejä (esimerkit 6a–c), joissa *että*-lauseen yhteyteen ei voida lisätä *se*-sanaa, mutta *niin*-sana voidaan. Käytin esimerkkeinä ilmauksia *katsoa, että, vakuuttaa, että* ja *luulla, että*. Kaikissa näissä predikaatin semantiikka tekee komplementin viittaavan tulkinnan ongelmalliseksi. *Katsoa* kuvaa mielipiteen eikä voi luontevasti viitata sellaiseen. *Vakuuttaa* kuvaa tilannetta, jossa puhuja koettaa saada kuulijan uskomaan jotakin. Tällaisen toiminnan luonteeseen sopii huonosti se, että muu kuin »vakuuttaja», ennen muuta »vakuutettava», viittaisi vakuutettavaan asiaan olemassaolevana. Jos näin tehdään, vakuutettava asia ilmaistaan elatiiviadverbiaalilla: *vakuuttaa joku jostakin*. *Luulla*-verbi puolestaan on kontrafaktiivinen¹² (ks. esim. Lyons 1977: 795), komplementtinsa epätotuuden presupponoiva, tai vähintäänkin sisältää kontrafaktiivisen merkitysvivahteen. Epätoteen tai vahvasti epäilyksenalaiseen asiaan ei voida luontevasti viitata olemassaolevana. Nuo esimerkit selittyvät siis semanttisesti: predikaatin merkitys tekee viittaavan komplementin käytön mahdottomaksi.

Nähtävästi *niin, että* -rakenne ilmaisee yleisemminkin nimenomaan kuvailevaa merkitystä, erotuksena *se, että* -rakenteen viittaavasta merkityksestä:

- 34a. Haavisto: »Sanotaan **niin, että** meillä on eduskunnan paras teknokraatti joukossamme.» (SK)

¹² *Luulla*-verbin faktiivisuustulkinta tosin ei ole yksiselitteinen. Ensimmäisessä persoonassa käytettynä se on ei-faktiivinen: *luulen, että näin on*. Muissa tapauksissa sillä on vähintäänkin kontrafaktiivinen merkitysvahde: *niinhän sinä luulet!*

- 34b. Voisiko olla **niin, että** hän haluaa saada tämän sodan loppumaan, koska hän myöntää, että Afganistania ei voida lannistaa? (SK)

Tässä suhteessa kiinnostava rakennetyyppi on myös *sellainen, että*, jota ei adjektiivisen hahmonsa vuoksi voitane pitää viittaavana. Puheena ovat siis muun muassa seuraavankaltaiset ilmaukset:

- 35a. Sopiiko sinulle, **että** menemme illalla elokuviin?
35b. Sopiiko sinulle **se, että** menemme illalla elokuviin?
35c. Sopiiko sinulle **sellainen, että** menemme illalla elokuviin?

Niissä tapauksissa, joissa *se-* ja *sellainen-*sana ovat keskenään vaihdettavissa, *se-*sanallinen muoto saa jollakin tavoin »määräisemmän» ja *sellainen-*sanallinen »epämääräisemmän» tulkinnan. Tämä selittyy *se-* ja *sellainen-*sanojen erolla: *se* on pronomini ja sellaisena pikemmin yksilöivä kuin luonnehtiva, *sellainen* taas (pro)adjektiivi ja sellaisena pikemmin luonnehtiva kuin yksilöivä. Näin ollen *se, että* -rakenne on tyypillisesti viittaava, *sellainen, että* puolestaan kuvaileva. Larjavaara (1990: 27) nimittää *niin-* ja *sellainen-*sanojen kaltaisia ilmauksia epäreferentiaalisiksi indeksisiksi ilmauksiksi; ne ovat siis samaan tapaan indeksisiä kuin esimerkiksi *se-*sana, mutta eivät viittaavia. *Sellainen, että* -rakenne toimii kuitenkin niin harvoin subjektina tai objektina, ettei se tämän aiheen kannalta ole keskeinen.¹³

Lienee selvää, että viittaavan ja kuvailevan käytön eronteko on kielellistä ilmausta tai propositiota kuvaavien tapausten osalta perusteltua. Viittaavuuden soveltaminen asiaintilatarkoitteisiin komplementteihin on kenties vähemmän selvää, koska tarkoitteena ei ole fyysinen olio, joka on olemassa, vaan asiaintila, joka — Lyonsin sanoin — pikemminkin tapahtuu. Kun pohditaan, mitä asiaintilaan viittaaminen tarkoittaa, löydetään edellä lupamani linkki faktiivisuuteen.

Asiaintilan ja kielellisen ilmauksen suhde faktiivisuuteen perustuu siihen, että viittaaminen synnyttää eksistentiaalisen presupposition. Tämä tarkoittaa sitä, että viittaava ilmaus edellyttää tarkoitteensa olemassaoloa. Asiaintilatarkoitteiset *se, että* -rakenteet puolestaan viittaavat asiaintilaan, jonka olemassaolo on presupponoitu. Yhtymäkohta faktiivisuuteen on tässä: mitä ilmeisimmin asiaintilaan kohdistuva eksistentiaalinen presuppositio on juuri faktiivinen presuppositio.

Asiaintilan kuvauksen olemassaolon on todettu tarkoittavan sitä, että kuvaus on olemassa diskurssin maailmassa — esimerkiksi kielellinen ilmaus on esitetty (lausuttu, kirjoitettu tms.) tai propositio tuotu diskurssiin tyypillisesti kielellisellä ilmauksella. Presuppositioita koskevassa väitteessäni on kysymys siitä, mitä itse asiaintilan olemassaolo tarkoittaa. En näe, että se voisi tarkoittaa muuta kuin että kyseinen asiaintila vallitsee tai on vallinnut, mikä puolestaan välttämättä tarkoittaa, että asiaintilan kuvaus on tosi. Tämän vuoksi asiaintilaan viittaavan komplementin tarkoitteen eksistentiaalinen ja faktiivinen presuppositio ovat välttämättä sama asia: tarkoitteen olemassaolo on ilmauksen toisuus.

Näin ollen *se, että* -rakenteen synnyttämä faktiivinen presuppositio onkin epifenome-

¹³ Tyypin *sellainen, että* käyttö subjektina tai objektina rinnastuu lähinnä sellaisiin ilmauksiin kuin *pieni on kaunis* tai *pidän punaisesta*, joissa adjektiivia käytetään substantiivisesti.

naalinen. Se on oikeastaan eksistentiaalinen presuppositio faktiivisen valepuvussa. Siinä *se*-sanana tuoma lisä on, kuten edellä olen esittänyt, viittaavuus ja sen synnyttämä eksistentiaalinen presuppositio. Kun tuo eksistentiaalinen presuppositio koskee asiointilaa, se tulkitaan faktiiviseksi presuppositioksi.

Tätä kautta selittyy sekina, ettei *niin, että* tule kysymykseen faktiivisen predikaatin komplementtina:

- 36a. Kokemuksesta **tiedän [*niin], ettei** lehtemme pakinoitsijan Jukka Kuikan kanssa pitäisi ryhtyä väittelemään. (SK)
 36b. Oikeastaan on aika **kummallista [*niin], että** ralliautoilussa kaikesta huolimatta on runsaasti puhdasta amatöörihenkeä. (SK)

Faktiivisen ilmauksen komplementti kuvaa välttämättä vallitsevaksi tai vallinneeksi katsottua asiointilaa. Tämän vuoksi komplementin merkitseminen *niin*-sanalla eksplisiittisesti kuvailevaksi ei ole luontevaa — eikä kenties mahdollistakaan; faktiivisen predikaatin voi hyvällä syyllä katsoa edellyttävän komplementtia, joka kuvaa yhtä nimenomaista asiointilaa.

SYNTEESI: SE-SANAN KÄYTÖN MOTIVAATIOTEKIJÖIDEN YHTEISTOIMINTA

Tarkoitukseni on vastata kysymykseen »koska subjektina tai objektina toimivan *että*-lauseen yhteydessä käytetään *se*-sanaa?». Vastaukseni on tulkitseva pikemmin kuin ennustava; sen perusteella ei voida täsmällisesti — normatiivisesti tai muutenkaan — sanoa, koska *se*-sanaa käytetään. Tulkitseva se on siinä mielessä, että se selittää, minkä merkityslisän tai -tarkennuksen *se*-sana kokonaisuuteen tuo.

Vastaukseni voidaan muotoilla seuraavasti: *se*-sanaa käytetään subjektina tai objektina toimivan *että*-lauseen yhteydessä silloin, kun *että*-lausetta halutaan käyttää viittaavana NP:nä. Tämä voi joissakin tapauksissa johtua siitä, että hallitseva predikaatti vaatii tällaista komplementtia; useammin se varmastikin johtuu siitä, että ilmauksen viittaavuuden ja kuvailevuuden välinen kaksitulkintaisuus halutaan syystä tai toisesta poistaa. Tyyppillisesti syynä on mitä ilmeisimmin se, että komplementti viittaa kielelliseen ilmaukseen, ajatukseen tai asiointilaan, joka on puhujalle tuttu ja kontekstin perusteella kuulijan tunnistettavissa.

Tällä on joitakin kiintoisia seurauksia, joita voidaan tarkastella edellä esitettyjen käsitteiden valossa. Viittaavuus voi liittyä niin kuvaus- (lausuma-, ajatus- tms.) kuin asiointitulunkintaankin. Kuvaustulkintainen viittaava ilmaus ymmärretään niin, että kysymys on jo esitetystä kielellisestä ilmauksesta tai diskurssin maailmassa olemassa olevasta propositiosta. Asiointitulunkintainen viittaava ilmaus puolestaan tulkitaan siten, että kysymys on viittaamisen osoittamalla hetkellä vallitsevasta tai vallinneesta asiointilasta.

Faktiivisuus nousee käsittelemäni ilmiön kannalta keskeiseen asemaan siitä syystä, että kuvaustulkinnan saavat ilmaukset rajoittuvat pääasiassa sanomisverbien komplementteihin sekä niiden lisäksi metakielellisesti tai metakognitiivisesti käytettyihin ilmauksiin. Näissä tapauksissa viittaaminen on jokseenkin harvinaista; esimerkkinä mainittakoon, että *se*-sana esiintyy kirjoitetussa asiasuomessa vain noin joka sadannen *sanoa*-verbin objek-

▷

tina toimivan *että*-lauseen yhteydessä (Leino 1997: 92).¹⁴

Muissa tapauksissa kuin sanomisverbien kohdalla ja metakielellisissä ilmauksissa¹⁵ subjektina ja objektina toimivat *että*-lauseet saavat yleensä asiaintilatulkinnan. Kuten olen edellä todennut, asiaintilatulkinnan saava viittaava ilmaus synnyttää faktiivisen tulkinnan. Faktiivisuus liittyy siten suureen osaan subjektina ja objektina toimivista *se, että*-tapauksista. Siitä huolimatta faktiivisuus ei ole se perimmäinen tekijä, johon *se*-sanana käyttö liittyy; perimmäinen ja selitysvoimaisiin tekijä on nimenomaan viittaaminen ja siihen sisältyvä eksistentiaalinen presuppositio. *Se*-sanana synnyttämä faktiivisuus johtuu lopulta vain faktiivisen ja eksistentiaalisen presupposition välisen opposition neutraalistumisesta asiaintilatarkoitteisissa viittaavissa ilmauksissa.

Lopuksi on kuitenkin syytä huomauttaa, että kuvatonlainen semanttinen motivaatio ei välttämättä sisällä koko totuutta *se*-sanana käytöstä subjektina ja objektina toimivien *että*-lauseiden yhteydessä. Lisäksi on olemassa rakenteellisia tekijöitä, jotka vaikuttavat *se*-sanana käyttöön. Sivulla 15 totesin, että *se*-sanana tehtävä subjektina toimivan *että*-lauseen yhteydessä on monesti subjektin erottaminen objektista. Samoin totesin, että kaikki kielenpuhujat eivät hyväksy ilmauksia, joissa *että*-lausesubjekti sijoittuu virkkeen alkuun; näissä tapauksissa *se*-sana on ainakin joidenkuiden kielenpuhujien mielestä pakollinen sanajärjestyksen vuoksi.

Erityismaininnan ansainnevat tässä yhteydessä lohko- ja hajarakenteet, jotka tosin ovat kirjakielessä melko harvinaisia, mutta puhekielessä hyvinkin tavallisia. Niissä *se*-sana ei välttämättä viittaa mihinkään tekstinulkoiseen tarkoitteeseen vaan ainoastaan kataforisesti, jäljempänä tulevaan *että*-lauseeseen. Näin ollen referentiaalisuuden synnyttämiä semanttisia tulkintoja ei aina synny:

37. Ja **se** on sanottava, **että** alue on erittäin lapsiystävällinen, autoilla ei ole varsinaiselle asuma-alueelle asiaa. (SK)

Niissä tapauksissa, joissa *se*-sanana käytölle ei ole osoitettavissa selvää rakenteellista syytä, sen käyttö selittyy parhaiten viittaussuhteen osoittamisen avulla. Kuten on tullut esille, kuvauksen viittaavuus johtaa kuitenkin erilaisissa konteksteissa yllättävän erilaisiin tulkintoihin.

LÄHTEET JA LYHENTEET

AL = Aamulehden artikkelit ajalta 1.7.–31.12.1995 sisältävä ATK-korpus. Parole-aineisto, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

ALLWOOD, JENS – ANDERSSON, LARS-GUNNAR – DAHL, ÖSTEN 1988: Logiikka ja kieli. Yliopistopaino, Helsinki.

DONNELLAN, KEITH 1971: Reference and definite descriptions. – Steinberg, Danny D. &

¹⁴ Tämä arvio on melkoisen summittainen, mutta varmastikin suuntaa-antava.

¹⁵ Sekä hiukan vähemmän tyypillisesti muun muassa ajatteluverbien kohdalla ilmauksissa, joita voisi nimitellä metakognitiivisiksi; esimerkiksi *ajattelen, että porukallapa aikanaan hoitavat hommat* (SK).

- Jakobovits, Leon A. (toim.), *Semantics. An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology* s. 100–114. Cambridge University Press, Cambridge.
- FRAWLEY, WILLIAM 1992: *Linguistic semantics*. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HERLIN, ILONA 1997: Suomen kielen *koska*-konjunktion merkitys ja merkityksenkehitys. Suomi 183. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HKV = HKV-korpus. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos, Helsinki.
- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KARHU, ANNA 1994: Suomen itämurteiden oikealle lohkeavat rakenteet ja niiden lähirakenteet: dislokaatioita, korviketopiikkeja, diskurssinmerkitsimiä ja pragmaattisia partikkeleita. Lisensiaatintyö. Jyväskylän yliopiston suomen kielen, kirjallisuuden ja kulttuurintutkimuksen laitos, Jyväskylä.
- KELOMÄKI, TAPANI 1997: *Ekvatiivilause*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI – VAULA, MARTTI 1950: *Suomen kielioppi sekä tyyli- ja runo-opin alkeet oppikouluille ja seminaareille*. Seitsemäs painos. WSOY, Helsinki.
- KIPARSKY, PAUL – KIPARSKY, CAROL 1971: *Fact*. – Steinberg, Danny D. & Jakobovits, Leon A. (toim.), *Semantics. An interdisciplinary reader in philosophy, linguistics and psychology* s. 345–369. Cambridge University Press, Cambridge.
- KIVINEN, SEPPO 1977: C. D. Broad's views on abstracta. Part 1: A study of C. D. Broad's views on categories and propositions. Helsinki.
- KS = Sanomalehti Keskisuomalaisen vuosikerran 1994 artikkelit sisältävä ATK-korpus. Parole-aineisto, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1986: Tutkijanprofiilini: muutostypologiasta murteiden syntaksiin. – Näkökulmia kielentutkimukseen. Espoon kollokvion 12.–13.9.1986 esitelmää s. 30–41. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 13. Suomen kielitieteellinen yhdistys, Helsinki.
- 1995: *että*-lause attribuuttina suomen murteissa. – Marjatta Palander (toim.), *Murteiden matkassa*. Juhlakirja Alpo Räisäsän 60-vuotispäiväksi s. 110–131. *Studia Carelica Humanistica* 6. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- LARJAVAARA, MATTI 1990: *Suomen deiksis*. Suomi 156. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAURY, RITVA 1995: *The interactional dynamics of demonstratives: the emergence of se as a definite article in spoken Finnish*. Julkaisematon väitöskirja. University of California, Santa Barbara.
- 1996: *Sen* kategoriasta — onko suomessa jo artikkeli. – *Virittäjä* 100 s. 161–181.
- LEINO, JAAKKO 1997: *Se, että. Että*-lauseeseen liittyvä *se*-sana kirjoitetussa asiasuomessa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- LIIMATAINEN, ANU 1996: *Puhutun kielen subjektimainen että*-lause. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.

▷

- LYONS, JOHN 1977: *Semantics, Volume 2*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Nykysuomen sanakirja. WSOY, Helsinki 1951–1961.
- Suomen kielen perussanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990–1994.
- SETÄLÄ, E. N. 1883: Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. *Suomi* II:16 s. 1–235. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1922: Suomen kielen lauseoppi. Kymmenes, tarkistettu painos. Otava, Helsinki.
- SIRO, PAAVO 1956: *Die Finnischen Lokalkasus als Bestimmungen des Verbums*. Turun yliopiston julkaisuja B: 57, Turku.
- 1964: Suomen kielen lauseoppi. Tietosanakirja Oy, Helsinki.
- 1968: Suomen kielen *että*-lauseen ongelmasta. – *Fenno-Ugrica*. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi 17.3.1968 s. 203–205. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 145. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.
- SK = Suomen Kuvalehden vuosikerran 1987 sisältävä ATK-korpus. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos, Helsinki.
- SKH = Suomen kulttuurihistoria -teoksen sisältävä ATK-korpus. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos, Helsinki.
- SWEETSER, EVE 1984: *Semantic structure and semantic change: a cognitive linguistic study of modality, perception, speech acts, and logical relations*. PhD Thesis. University of California, Berkeley. University Microfilms International, Ann Arbor.
- 1990: *From etymology to pragmatics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- WIIK, KALEVI 1981: *Jos*-lause subjektina suomessa. – *Kielitieteellisiä lastuja* 1, lastu 7 s. 30–31. Suomen kielitieteellinen yhdistys r.y., Turku.
- VILKUNA, MARIA 1989: *Free word order in Finnish. Its syntax and discourse functions*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1992: Referenssi ja määräisyys suomenkielisten tekstien tulkinnassa. *Suomi* 163. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1996: Suomen lauseopin perusteet. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Edita, Helsinki.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havainnot *hän*- ja *he*-pronominien käytöstä suomen murteissa. – *Virittäjä* 93 s. 389–400.
- WSOY-korpus = 12 WSOY:n julkaisemaa suomenkielistä kirjaa käsittävä ATK-korpus. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitos, Helsinki.
- WSOY-2: Klinge, Matti 1975: *Bernadotten ja Leninin välissä: tutkielmia kansallisista aiheista*. WSOY, Porvoo.
- WSOY-4: Pennanen, Eila 1973: *Valitut novellit*. WSOY, Porvoo.
- WSOY-11: Uoti, Unto 1974: *Maatilan metsätalous*. WSOY, Porvoo.
- YLIKAHRI, KRISTIINA 1996: Referoinnin laajentumat *hän*-, *he*- ja *se*-, *ne*-pronominien käytössä Siikaisten murteessa. – *Virittäjä* 100 s. 182–203.

ON USING THE PRONOUN SE
WITH AN ETTÄ CLAUSE AS SUBJECT OR OBJECT

The article discusses the use of the demonstrative pronoun *se* 'it' to introduce a complement clause beginning with the conjunction *että* 'that', where this *että* clause functions as the subject or (direct) object of its matrix clause. The object of study is standard written Finnish. Although it is well known that the pronoun *se* often occurs with an *että* clause, very little has thus far been written about when or why it is used. The generally accepted view, originally stated by Siro (1968), is that the pronoun is compulsory when an *että* clause functions as a sentence constituent which would otherwise be marked with a local case. Since the case ending cannot be attached directly to the *että* clause, it is attached to the pronoun *se* instead. However, very little consideration has been given to the motivation for the use of the pronoun *se* when an *että* clause functions as subject or object.

The main point made in the article is that the pronoun *se* turns the *että* clause into a referring noun phrase. This reference is interpreted differently depending on the situation in question. The article's main conclusions are based on the fact that a referring noun phrase presupposes the existence of its referent.

When the referent of the *että* clause is a state of affairs, the existential presupposition of the reference is tantamount to a factive presupposition. This is because the existence of a state of affairs is essentially equal to the truth of its description. When, in turn, the referent of the *että* clause is a linguistic expression or a proposition, in other words a representation of a state of affairs, the reference is interpreted in terms of specificity: the existential presupposition of a linguistic expression, for example, is that the expression has been uttered (or written).

Aside from this semantic explanation, some syntactic motivational factors are also considered. The writer notes, for example, that many Finnish speakers do not accept a sentence-initial *että* clause as a subject without the pronoun *se*. The writer also notes that the pronoun *se* is more than three times as frequent with an *että* clause as subject than as object.

The article concludes that, setting aside syntactic factors, reference and the presupposition contained therein is the main factor explaining the motivation for use of the pronoun *se* with an *että* clause as subject or object. ■

Kirjoittajan osoite (address):

*Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33),
00014 Helsingin yliopisto*

Sähköposti: *jaakko.leino@helsinki.fi*